

HRVATSKI NARODNI PREPOROD - CILJEVI I OSTVARENJA¹

Prof. dr. sc. NIKŠA STANČIĆ, akademik
Zagreb

Izlaganje sa znanstvenog skupa
Conference paper

Primljeno/Received: 15. 11. 2008.
Prihvaćeno/Accepted: 20. 11. 2008.

Razdoblje Hrvatskog narodnog preporoda obuhvaća vrijeme od kraja 18. st. do sredine 19. st. i dijeli se na pripremno razdoblje (1790.-1835.) s njegovim neposrednim pripremnim razdobljem (1830.-1835.) i punim preporodnim razdobljem (1835.1848.) od pokretanja Gajevih "Novina" i "Danice", od kada organizirano djeluje hrvatski preporodni pokret pod imenom Ilirskog pokreta, do izbijanja revolucije u ožujku 1848. god. kada je djelatnost nacionalnog pokreta u novim uvjetima dosegla vrhunac, a zatim u doba Bachova apsolutizma 1850-ih godina doživjela kraj. Hrvatski narodni preporod bio je fenomen početne etape u procesu oblikovanja moderne hrvatske nacije. Bio je jedan od nacionalnih pokreta koji su, po završetku krize postnapoleonskog razdoblja, od oko 1830. god. do revolucionarnih zbivanja 1848. god. zahvatila čitav prostor srednje Europe i Apeninskog poluotoka. Hrvatski preporodni pokret nosio je obilježja uvjetovana specifičnim hrvatskim prilikama.

Ključne riječi: narodni preporod, ilirizam, narod, nacija, hrvatsko pismo, hrvatski jezik

1. NACIJA I NACIONALIZAM

1.1. Hrvatski prostor - od prednacionalnih zajednica do nacije, od "nacije društvenih elita" do "nacionalizacije masa"

Hrvatski prostor bio je po završetku napoleonskih ratova 1813. god. stvarno, te odlukama Bečkog kongresa 1815. god. i formalno čitav okupljen u Habsburškoj Monarhiji (kada su Istra i Dalmacija priključene Monarhiji), ali je bio upravno podijeljen. Tako su u preporodnom razdoblju prve polovice 19. st. Hrvatska i Slavonija

pripadale ugarskom, Dalmacija i Istra austrijskom dijelu Monarhije, Rijeka s Primorjem bila je "corpus separatum", zasebno tijelo ugarske krune s nedovoljno jasno razgraničenim nadležnostima hrvatske i ugarske uprave, a Vojna krajina bila je pod izravnom upravom Beča. Sjeverna Hrvatska (Hrvat-ska i Slavonija) bila je nositelj državnopravnog kontinuiteta povijesne "trojedne" Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije i raspolagala elementima zasebne državnosti, ali je njezina samostalnost bila svedena na autonomiju i bila je izložena pritisku mađarskog plemstva. Ono je od kraja 18. st., s ciljem stvaranja velike Ugarske

¹ Rad se temelji na rezultatima autorovih istraživanja objavljenih u radovima:

KNJIGE: Nikša Stančić, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb: Barbat, 2002; isti, *Gajeva "Još Horvatska ni propala" iz 1832-33. Ideologija Ljudevita Gaja u pripremnom razdoblju hrvatskog narodnog preporoda*, Zagreb: Globus, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 1989; ČLANCI U ČASOPISIMA I ZBORNICIMA: Nikša Stančić, *Hrvatski narodni preporod 1790-1848*, u: *Hrvatski narodni preporod 1790-1848. Hrvatska u vrijeme Ilirskog pokreta* (ur. Nikša Stančić), Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 1985, 1-30; isti, *Das Sozialprogramm der Kroatischen Wiedergeburtbewegung bis zum Jahre 1848*, u: *Internationales kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 1982 in Graz*, Bd. 14, Graz 1983, 233-246; isti, *Gajeva klasifikacija južnoslavenskih jezika i naroda u vrijeme nastanka "Kratke osnove horvatsko-slavenskoga pravopisanja" iz 1830. godine*, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest* 18, Zagreb 1985., 69-106; isti, "Naš narod" Ljudevita Gaja iz 1835. godine, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 23, Zagreb 1990., 53-80; isti, *Die kroatische Variante des mitteleuropäischen Modells der nationalen Ideologie. Das Modell der "Sprachnation" und die Entstehung der*

Ideologie der kroatischen nationalen Wiedergeburtbewegung in den Jahren 1830-32, *Österreichische Osthefte* 37, Wien 1995., 2, 401-422; isti, "Hrvatski narodni preporod" ili "ilirski pokret"? Franjo Fancev o početku, "podrijetlu" i značaju hrvatskog narodnog preporoda, u: *Franjo Fancev književni povjesničar i filolog*, Zagreb - Zadar: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 1998., 43-62; isti, *Ideja o "slavenskoj uzajamnosti" Jána Kollára i njezina hrvatska recepcija*, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 30, Zagreb 1997, 65-76; isti, *Svehrvatska ideja Ljudevita Gaja: slika hrvatske povijesti ranog srednjeg vijeka u ideologiji pripremnog razdoblja Hrvatskog narodnog preporoda (iz rukopisne ostavštine Ljudevita Gaja)*, u: *Starine*, 62, Zagreb: HAZU, 2004., 99-133; isti, *Grafija i ideologija: hrvatski narod, hrvatski jezik i hrvatska latinica Ljudevita Gaja 1830. i 1835. godine*, *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 492, knj. 43. Društvene znanosti, Zagreb 2005., 261-296; isti, *Die Idee der "slawischen Wechselseitigkeit" von Ján Kollár und ihre kroatische Rezeption*, u: *Ján Kollár a slovenska vzajemnosť. Genéza nacionalizmu v strednej Európe* (ur. Tatiana Ivntyšynová), Bratislava: Spoločnosť pre dejiny a kultúru strednej a východnej Európy - Historický ústav SAV, 2006., 174-185.

kao mađarske nacionalne države “od Karpata do mora”, nastojalo oduzeti Hrvatskoj zasebni politički položaj temeljen na njezinim “municipalnim pravima” i prisiliti je da prihvati mađarski kao službeni jezik, a Slavoniju i Rijeku nastojalo je izravno pripojiti Ugarskoj. Od vremena napoleonskih ratova Ugarski i Hrvatski sabor nisu sazivani, a nakon što je 1825. god. bio obnovljen politički život, bio je obnovljen i pritisak mađarskog plemstva na Hrvatsku. S druge strane, stoljetni odvojeni život u povijesnim hrvatskim pokrajinama razvio je u tradicionalnoj društvenoj eliti osjećaje partikularnih zasebnosti (dalmatinstvo, kajkavsko “horvatstvo”, slavonsstvo). Uz pretežno katoličko stanovništvo postojala je na hrvatskom prostoru znatna manjina pravoslavnog stanovništva, napose na području Vojne krajine. Hrvatski prostor nije bio ujedinjen ni u književnom jeziku ni u grafiji, već su postojale dvije varijante hrvatskog jezika u procesu standardizacije, jedna na kajkavskoj i druga na štokavskoj dijalekatskoj osnovici (čakavštine je sredinom 18. st. nestalo iz književne uporabe), i tri grafije, kajkavska, slavonska i dalmatinska. Službeni jezik bio je u sjevernoj Hrvatskoj latinski, ali su se pripadnici društvene elite u društvenoj i poslovnoj komunikaciji, pa dijelom i u obitelji, služili u sjevernoj Hrvatskoj njemačkim, na primorskom pojasu talijanskim jezikom, a svoje kulturne interese zadovoljavali su literaturom na tim jezicima. Prva desetljeća 19. st. bila su, uostalom, općenito vrijeme zastoja u hrvatskoj književnoj produkciji, ili je ona bila ograničena na poučne knjige za puk i molitvenike.

Usprkos tome, na čitavom hrvatskom prostoru, negdje intenzivnije a drugdje manje intenzivno, tekao je proces oblikovanja moderne hrvatske nacije koja je nadvladavala dotadašnje hrvatske **prednacionalne zajednice i pokrajinske partikularizme**. Naime, prednacionalne zajednice su u feudalnom društvu ili u društvu mediteranskog tipa, zasnovanom na kolonatskim odnosima u agraru, pratile socijalnu stratificiranost. S jedne strane je hrvatska etnička zajednica obuhvaćala seljaštvo i općenito pučke slojeve koji su osjećali svoju hrvatsku etničku, ali politički neoperacionaliziranu pripadnost, a s druge strane su društvene elite svoje identitete zatvarale u vlastiti socijalni krug. Hrvatsko plemstvo je tako razvilo osjećaj

pripadnosti staleškom “hrvatskom narodu” (*natio croatica*), a pripadnici društvenih elita u pojedinim povijesnim pokrajinama razvijali su osjećaj pokrajinskog partikularizma. No, dijelovi društvenih elita, neovisno o njihovoj pokrajinskoj pripadnosti, razvili su i osjećaj koji je nadilazio staleške okvire, hrvatski staleški protonacionalizam vitezovićevskog tipa (Croatia rediviva, 1701.) na koji su se preporoditelji mogli nadovezivati. Nacija čiji su identitet preporoditelji oblikovali bila je, s druge strane, zajednica različita od prednacionalnih zajednica. Kao produkt modernizacijskih procesa koji su vodili izgradnji građanskog, nestaleškog društva, društva ravnopravnih građana, nacija se oblikovala kao zajednica koja obuhvaća sve slojeve društva. U vrijeme preporoda i dijelom u drugoj polovici 19. st. - dok je društvo prije ukidanja feudalnih odnosa i staleškog društvenog sustava 1848. god. i u desetljećima nakon toga bilo još uvijek duboko polarizirano a većinu stanovništva je činilo siromašno i nepismeno seljaštvo - u hrvatsku naciju integrirali su se najviši društveni slojevi, te je hrvatska nacija tada bila “nacija društvenih elita”. U nju će se tijekom druge polovice 19. st. postupno integrirati novi slojevi građanstva pod ideologijom pravaštva, tako da od kraja 19. i početka 20. st. hrvatski nacionalni integracijski proces obuhvati seljaštvo i niže gradske slojeve, a puni društveni obuhvat dosegne u prvoj polovici 20. st. predvođen seljačkim pokretom braće Radić.

1.2. Politički i etno-nacionalizam, Hrvatski narodni preporod i ilirski pokret

Proces oblikovanja modernih nacija imao je različita obilježja u zapadnoj Europi i na prostoru Europe istočno od Rajne i južno od Alpa. U zemljama europskog zapada u sklopu modernizacijskih procesa ranog novog vijeka 16.-18. st. rano su se oblikovale moderne države sa svojim institucijama središnje vlasti koje su provodile unifikaciju upravnih institucija i standardizaciju jezika kao sredstva upravne i kulturne komunikacije, te tako oblikovale jedinstveni društveni i kulturni prostor. Novo građanstvo suprotstavljalo se snagama starog režima (ancien regime), feudalizmu u proizvodnim odnosima, staleškim društvenim odnosima i vladarskom apsolutizmu idejom o naciji kao političkoj

zajednici ravnopravnih građana neovisno o njihovoj etničkoj, rasnoj ili vjerskoj pripadnosti. U tim sukobima oblikovao se **“politički nacionalizam”**. Nacija kao zajednica ravnopravnih građana predstavila se kao nositeljica suvereniteta i preuzela okvir države. To je zapadni model oblikovanja moderne nacije pravcem “od države k naciji”. Prema tom modelu se npr. Francuzima smatraju svi građani Francuske neovisno o njihovoj etničkoj, vjerskoj ili rasnoj pripadnosti.

Na prostoru istočno od Rajne i južno od Alpa gospodarski i društveni razvoj tekao je sporije te su se sporije oblikovale jake središnje državne institucije. Zakašnjeli pokušaji centralizacije i kulturne unifikacije zbog toga su tek djelomično uspijevali ili su im se uspješno suprotstavljale staleške institucije, što pokazuju uzastopni neuspješni habsburški pokušaji nametanja apsolutizma, centralizacije i upravne germanizacije ugarskom i hrvatskom dijelu Habsburške Monarhije. Na srednjoeuropskom prostoru je građanstvo bilo mnogo slabije nego na europskom zapadu, a i plemstvo se postupno uključivalo u kapitalistički način proizvodnje, te nije nastao sloj radikalno suprotstavljen starom sustavu već se oblikovala “honoratska” interesna zajednica plemstva i građanstva, sloj tradicionalne društvene elite. One su prihvaćale postupne promjene, ali na način koji bi očuvao njihove gospodarske interese i društvenu poziciju. U postojećim društvenim prilikama one naciju nisu afirmirale kao političku zajednicu ravnopravnih građana, već kao jezično-kulturnu zajednicu. Naime, na tom je prostoru u prvoj polovici 19. stoljeća, tog “stoljeća narodnosti”, s jedne strane Apeninski poluotok bio politički isparceliran, podijeljen u samostalne državnice, a u srednjoj Europi su brojne kraljevine, kneževine i sl. bile objedinjene tek labavim političkim okvirom Njemačko-Rimskog Carstva, odnosno u postnapoleonskom razdoblju Njemačkog saveza. Bile su objedinjene jedino jedinstvenim talijanskim, odnosno njemačkim standardnim jezikom. U mnogoetničkoj Habsburškoj Monarhiji središnje vlasti svojim zakašnjelim pokušajima centralizacije i kulturne standardizacije (na osnovi njemačkog jezika) nisu uspjele oblikovati jedinstveni društveni i kulturni prostor kao okvir za oblikovanje jedinstvene “austrijske” nacije. U Habsburškoj Monarhiji

su se tradicionalne društvene elite u oblikovanju nacionalnih identiteta oslonile na parcijalne kulturne tradicije i oblikovale zasebne kulturne prostore te oblikovale ili usavršavale standardne jezike zasnovane na “vernakularima”, jezicima etnija iz kojih su potjecale. Zbog toga su na čitavom srednjeeuropskom prostoru u početnoj etapi procesa oblikovanja modernih nacija nacionalni pokreti težište svoga djelovanja stavljali na izgradnju jezično-kulturnog identiteta, a zatim na stvaranje nacionalne države. To je fenomen **“etnonacionalizma”**, karakterističan za neujedinjene i podčinjene nacije na prostoru istočno od Rajne i južno od Alpa na kojemu je proces oblikovanja modernih nacija tekao pravcem “od nacije k državi”.

Preporodni pokreti fenomen su procesa oblikovanja modernih nacija u sklopu procesa oblikovanja građanskog društva i karakteristični su za prostor srednje i dijela južne, mediteranske Europe, odnosno prostora istočno od Rajne i južno od Alpa. U zapadnoj Europi nisu postojali npr. francuski ili engleski preporodni pokret, što govori o razlikama u procesu oblikovanja modernih nacija u dvama europskim regionima. Sam termin “preporod” (talijanski: “risorgimento”, češki: “n-rodniĚ obrozeniĚ”) tradicionalni je izraz proizišao iz shvaćanja suvremenika koji su proces oblikovanja moderne nacije smatrali tek obnavljanjem, “preporodom” u povijesti već oblikovanog ali “zamrlog” ili “zaspalog” identiteta koji treba samo probuditi i “pozvati u novi život”. Pri tome treba pojam narodnog (točnije bi bilo: nacionalnog) preporoda razlikovati od pojma preporodnog pokreta. Narodni (nacionalni) preporod početna je etapu u procesu oblikovanja suvremene hrvatske nacije, dok je preporodni pokret pojavni oblik tog procesa, vid organiziranog djelovanja njegovih nositelja s ciljem unapređivanja tog procesa.

Prema tome, treba razlikovati Hrvatski narodni preporod i Ilirski pokret kao fenomene različite razine. Pod pojmom Hrvatskog narodnog preporoda razumijeva se početna etapu u procesu oblikovanja moderne hrvatske nacije u sklopu oblikovanja modernoga građanskog društva, dok je Ilirski pokret (hrvatski preporodni pokret pod ilirskim imenom) pojavni vid tog procesa, organizirani oblik djelovanja pojedinaca i

skupina s ciljem promicanja i unapređivanja tog procesa.

Hrvatski preporodni pokret imao je povoljnije uvjete za djelovanje od ostalih preporodnih pokreta u Habsburškoj Monarhiji jer je sjeverna Hrvatska (jedina uz Ugarsku) raspolagala institucijama staleške države (županije, sabor, ban) i plemstvom koje je gajilo osjećaj staleškog identiteta ("natio croatica") ili šireg, hrvatskog protonacionalnog identiteta. Ono je i samo preuzelo preporodnu nacionalnu ideju te je tako hrvatska nacija postupno preuzimala institucije staleške države. Zbog toga je hrvatski preporodni pokret uz elemente etno-nacionalizma razvio i elemente zapadnog političkog nacionalizma, a proces oblikovanja suvremene hrvatske nacije u preporodnoj etapi imao obilježja puta "od nacije prema državi" i puta "od države k naciji". No, elementi hrvatske državnosti bili su očuvani samo u sjevernoj Hrvatskoj (Hrvatskoj i Slavoniji), a i niz drugih okolnosti učinili su da je hrvatski nacionalni integracijski proces bio izuzetno složen.

2. PRIPREMNO RAZDOBLJE HRVATSKOG NARODNOG PREPORODA

2.1. Hrvatski narod, hrvatsko pismo i hrvatski jezik

U dijelu historiografije postojala je predodžba da je mladi naraštaj hrvatskih preporoditelja pokrenuo preporodni pokret nadahnut idejom slavenstva, nastalom u češkoj i slovačkoj sredini, s kojom se upoznao za vrijeme studija u Grazu i Pešti, te da je tako hrvatski preporodni pokret nastao pod vanjskim utjecajem i da je započeo pod južnoslavenskom, ilirskom idejom iz koje se tek s vremenom iskristalizirala ideja o hrvatskom nacionalnom identitetu. Mlada preporodna generacija doista je poznavala i prihvaćala ideje iz ideologija preporodnih pokreta kod drugih slavenskih naroda u Habsburškoj Monarhiji, a slavenska i južnoslavenska ideja pod ilirskim imenom imala je istaknuto mjesto u ideologiji hrvatskog preporodnog pokreta (Ilirskog pokreta). No, istraživanja pokazuju da su prilike na samom hrvatskom prostoru uoči početka preporoda bile zrele za preporodnu akciju, te je preporod bio fenomen hrvatske sredine i da su preporodni prvaci ideje

koje su preuzimali od drugih preporodnih pokreta prilagođavali hrvatskim prilikama **te da je preporod**, uz općenitu slavensku i južnoslavensku (ilirsku) ideju, **započeo pod hrvatskom idejom**. Ilirska ideja dobila je istaknutije mjesto u preporodnoj ideologiji zbog specifičnih uvjeta u kojima je tekao proces oblikovanja moderne hrvatske nacije tijekom prve polovice 19. st., zbog prepreka koje su se postavljale tom procesu i koje su preporoditelji prevladavali unoseći u sustav hrvatske nacionalne integracijske ideologije ilirsku ideju. No, ona je bila samo jedna od sastavnica hrvatske preporodne ideologije. Ilirska ideja je pripomogla prevladavanju tih prepreka, bila je u funkciji procesa hrvatske nacionalne integracije, premda je istodobno dijelom usporila proces uspostavljanja diferencijalnog razmaka hrvatskog identiteta prema identitetima ostalih južnoslavenskih nacija, napose prema srpskoj naciji.

Srednjoeuropsko jezično-kulturno poimanje nacije bilo je podloga na kojoj je bilo moguće da **slavenska ideja** i poimanje o slavenskoj jezičnoj zajednici u različitim oblicima u konkretnim prilikama u Habsburškoj Monarhiji postane elementom nacionalnih ideologija preporodnih pokreta kod slavenskih naroda u Habsburškoj Monarhiji. Naime, vodeće nacije u Habsburškoj Monarhiji bile su neslavenska njemačka i mađarska nacija i preporodni pokreti kod slavenskih naroda su, u otporu njihovoj dominaciji, oslonac potražili u predodžbi o velikoj slavenskoj cjelini "od Jadrana do Baltičkog mora i Tihog oceana". Zapravo su, afirmirajući vlastiti jezično-kulturni identitet i uspostavljajući diferencijalni razmak prema nijemstvu i mađarstvu, slavenstvo prihvatili kao jedno od obilježja vlastitog identiteta. Tako je i ideologija hrvatskog preporodnog pokreta slavenstvo afirmirala kao dio identiteta hrvatske nacije. Jedan od derivata slavenske ideje bila je **južnoslavenska ideja** koja je postala sastavni dio ideologije hrvatskog preporodnog pokreta i zbog posebnosti u početnoj, preporodnoj etapi procesa oblikovanja suvremene hrvatske nacije zauzela naglašenije mjesto nego u ideologijama nacionalnih pokreta kod drugih naroda na slavenskom jugu. Ona je pritom, zbog oslonca nositelja hrvatskih preporodnih kretanja na hrvatsku kulturnu tradiciju, sadržavala predodžbu o ilirskom podrijetlu južnih Slavena

(njihovoj autohtonosti na Balkanu), zbog čega je i hrvatski preporodni pokret od 1836. god. - kada je ilirsko ime uvedeno u naslov Gajevih "Novina" i "Danice" - djelovao pod imenom Ilirskog pokreta. Ilirska ideja je imala i funkciju neutralizacije hrvatskih pokrajinskih partikularizam. Ona je kao neutralna ideja poravnavala put uključivanju njihovih nositelja u hrvatski nacionalni integracijski proces.

O pravim korijenima i intencijama hrvatskog preporodnog pokreta govore stajališta preporodnog prvaka Ljudevita Gaja iz razdoblja prije početka i na samom početku preporodnog pokreta, tj. **iz vremena prije 1835.** i još tijekom 1835. god. U svojim tiskanim i neobjavljenim rukopisnim spisima iz tog vremena Gaj je zastupao hrvatsku nacionalnu ideju, ideju o zasebnom hrvatskom književnom jeziku i jedinstvenom pismu (grafiji) za čitav hrvatski prostor. U svojim neobjavljenim rukopisima iznosio je predodžbu o hrvatskoj etniji koja obuhvaća stanovništvo "trojedne kraljevine" Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, a također Istre te Koruške, Kranjske i Štajerske (dakle slovenskih zemalja) i Bosne.

Tu predodžbu sa svehrvatskim elementima unio je Gaj u svoju pjesmu "Još Horvatska ni propala" nastalu 1832.-33. god., (u verziju rukopisnog "prvopisa" i dijela naklade "Danice" 1835.). U pjesmi je Gaj iznio viziju o ujedinjenoj Hrvatskoj. Na početku je iznio alegorijsku predodžbu u kojoj "Krajnci" i "Gorotanci" (tj. Kranjci i Korušci) dolaze braći "Horvatima" i izjavljuju: "stari smo i mi Horvati, nismo zabili", a pjesmu zaključuje opisom "kola" u kojem su se okupili stanovnici svih povijesnih hrvatskih teritorija ("vsi Horvati stare države"), a to su:

*staroj slavi verni svati s Like Krbave,
Krajnci, Štajer, Gorotanci ter Slavonija,
skup Bošnjaci, Istrijanci ter Dalmacija.*

Gaj je i u nekim člancima tiskanim u "Danici" tijekom 1835. god., tj. u prvom godištu njezina izlaženja, iskazivao takve svehrvatske nacionalne koncepcije i pokazivao da Slovence smatra Hrvatima. Nakon toga je odustao od javnog iskazivanja tog uvjerenja i Slovence prihvatio kao zasebno južnoslavensko "pleme", ali je u krugu prijatelja i

u 1860-im godinama iznosio svoje uvjerenje da su Slovenci po svom etničkom podrijetlu Hrvati te da je slovenski jezik hrvatsko narječje iskvareno pod utjecajem njemačkog jezika.

Jednako tako je u svojoj "Kratkoj osnovi horvatsko-slavenskoga pravopisanja" tiskanoj 1830. god. iznio prijedlog reforme kajkavske grafije (napose u načinu bilježenja palatala), ali istodobno i kao prijedlog **jedinstvene grafije** za čitav hrvatski prostor. U "Kratkoj osnovi" je, naime, izrazio želju da tu grafiju uz "Horvate" (kajkavce) prihvate također "bližnji brati naši Šlavonci, Dalmatinci, Štajerci, Krajnci i Korušci". Ne radi se pritom, kako se u literaturi obično navodi, o prijedlogu grafije za "južne Slavene koji pišu latinicom", već o prijedlogu grafije za sve Hrvate, tj. za prostor koji je Gaj smatrao hrvatskim etničkim prostorom. "Gajica", pismo koje je Gaj predložio 1830., uz modifikacije iz 1835. god. i neke kasnije izmjene, zamišljeno kao hrvatsko pismo, doista je i postalo jedinstvenim hrvatskim pismom, a tim hrvatskim pismom koriste se Slovenci te Srbi i Crnogorci kad pišu latinicom i Muslimani-Bošnjaci.

Preporod je morao riješiti i pitanje izgradnje **jedinstvenog hrvatskog standardnog jezika**. Pitanje jedinstvenog nacionalnog standardnog jezika postavljalo se tada i kao pitanje afirmacije nacionalnog identiteta. Naime, prema u to vrijeme prevladavajućem srednjoeuropskom jezično-kulturnom poimanju nacije, poimanju "jezične nacije" ("sprach-Nation"), pravo na nacionalni identitet ima ona skupina ljudi koja ima vlastiti jezik. To je shvaćanje Humboldt izrazio riječima: "Sprache ist eigentlich Heimat" ("Jezik je zapravo domovina"). Razdoblje predromantizma i romantizma znatno je utjecalo na interes za istraživanje jezika, a rezultati filoloških istraživanja bili su uporabljivi kao elementi nacionalnih ideologija temeljenih na jezičnom poimanju nacije. Od kraja 18. st. je mlada **slavenska filologija** proučavajući slavenske jezike određivala srodnost njihovih narječja, klasificirala ih i utvrđivala opseg pojedinih slavenskih jezika, te su njezine jezične klasifikacije bile uporabljive kao elementi nacionalnih ideologija preporodnih pokreta kod slavenskih naroda. Opseg pojedinih jezika kako ih je u svojim klasifikacijama odredila

slavska filologija predstavljan je u tim ideologijama kao opseg nacije.

U hrvatskoj književnoj i leksikografskoj produkciji već su se u prethodnim stoljećima pokazivale tendencije prema približavanju varijanata književnog jezika i težnje prema oblikovanju jedinstvenog hrvatskog standardnog jezika, ali taj proces do prvih desetljeća 19. st. nije bio dovršen. Suvremene slavističke klasifikacije polazile su, pak, od trenutnog stanja u hrvatskoj (dvonarječnoj) književnosti, a nisu uvažavale tendencije prema ujedinjavanju hrvatskog prostora u jedinstvenom standardnom jeziku. Slavistički autoriteti Slovenac Jernej Kopitar, njegov učenik Srbin Vuk Stefanović Karadžić i mlađi slavistički autoritet Slovak Pavel Josef Šafarik dijelili su slovensko, hrvatsko i srpsko jezično područje u dva jezika. Slovenski jezik prema njima obuhvaća slovenska narječja i hrvatsko kajkavsko narječje, dok su štokavsko narječje smatrali srpskim jezikom. U skladu s jezično-kulturnim poimanjem nacije prema njihovim jezičnim klasifikacijama su slovenskoj naciji pripadali i hrvatski kajkavci, a srpskoj naciji također Hrvati štokavci. Prema tim jezičnim klasifikacijama i na njima zasnovanim nacionalnim ideologijama ne postoji hrvatski jezik, a u skladu s tim ni hrvatska nacija. Istodobno, već na početku 19. st., u vrijeme dok proces oblikovanja jedinstvenog hrvatskog standardnog jezika nije bio dovršen, Kopitar i Karadžić su postavili temelje modernog slovenskog i srpskog standardnog jezika, Kopitar objavljujući prvu znanstvenu gramatiku slovenskog jezika (1808.), a Karadžić objavljujući 1814. prvu gramatiku modernog srpskog jezika i 1818. "Srpski rječnik".

2.2. Hrvatski narod i "ilirski" jezik

Mogućnost da hrvatski prostor ostane trajno podijeljen između dva jezika (i da se podijeli između slovenske i srpske nacije) bila je hrvatskim preporoditeljima neprihvatljiva. Mladi Ivan Derkos je 1832. u svojoj brošuri "Genius patriae" ("Genij domovine") polemizirao sa Šafarikom te je postavljajući retoričko pitanje tko bi dozvolio da se "trojedna kraljevina" podijeli u dva jezika odgovorio: "Nemo Croatarum" ("Nitko od Hrvata").

I Gaj je u svojim rukopisnim spisima s početka 1830-ih godina polemizirao sa Šafarikom, a želeći jezično afirmirati Hrvate kao zasebni slavenski etnički identitet, pozivao se na povijesnu predodžbu o doseljenu Hrvata i dokazivao da su Hrvati prilikom doseljenja raspolagali vlastitim jezikom različitim od srpskog. Istodobno je, kao što je razmišljao o jedinstvenoj hrvatskoj grafiji, iznio prijedlog o oblikovanju zasebnog hrvatskog standardnog jezika, različitog od srpskog jezika. Taj bi jezik prema Gajevu shvaćanju trebalo izgraditi u skladu s dotadašnjim tendencijama objedinjavanja hrvatskih književnojezičnih varijanta i napose prema **modelu jezika Pavla Ritera Vitezovića**, tj. na kajkavsko-čakavskoj osnovici s primjesama štokavštine. Taj bi jezik, prema tome, premda s pomakom prema kajkavštini i čakavštini, sadržavao elemente svih triju hrvatskih narječja.

No, Gaj je bio svjestan da bi oblikovanje hrvatskog standardnog jezika na toj osnovici bio dugotrajan proces, da je u tako zamišljenom jeziku slabo zastupljeno štokavsko narječje kojim govori najveći dio Hrvata i da je opredjeljenje za takav model standardnog jezika u suprotnosti s klasifikacijama slavističkih autoriteta. Argumente protiv slavističkih klasifikacija, i time protiv na njima zasnovanih nacionalnih ideologija koje su poricale hrvatski jezični i time etnički identitet, Gaj je našao u ideji o "slavenskoj uzajamnosti" slovačkog pjesnika i ideologa sveslavenstva **Jána Kollára**. Kollár, pjesnik proslavljenog spjeva "Slávi dcera" ("Kći slave"), upravo je na početku 1830-ih godina iznio svoju ideju o potrebi jezično-kulturnog povezivanja slavenskih naroda. Kollár je zahtijevao da se mala slavenska "plemena", u Habsburškoj Monarhiji izložena germanizaciji i mađarizaciji, radi očuvanja svog slavenskog identiteta okupe u četiri velike jezične skupine: rusku, poljsku, češku i južnoslavensku. Gaju je ta klasifikacija bila prihvatljiva iz više razloga. Gaj je Kollára upoznao u Pešti upravo dok je on bio u potrazi za koncepcijom kojom bi opravdao svoju ideju prema kojoj bi se Slovaci u obrani od mađarizacije trebali jezično ujediniti s Česima, a poticaj za oblikovanje svoje četverodijelne klasifikacije slavenskih jezika dala mu je Gajeva knjižica "Die Schlösser bei Krapina" ("Dvorci kraj Krapine") koju mu je Gaj poklonio. U toj je knjižici Gaj prenio legendu o braći Čehu,

Lehu i Mehu koji su stanovali u dvorcima na brežuljcima oko Krapine odakle su se raselili i osnovali češko, poljsko i rusko kraljevstvo. Ta je legenda istodobno izražavala predodžbu iz hrvatske kulturne tradicije o porijeklu svih Slavena sa Balkanskog poluotoka, tj. ideju o autohtonosti južnih Slavena na Balkanu i ideju o identičnosti južnih Slavena i antičkih Ilira.

Gaj je prihvatio Kollárovu klasifikaciju i ideju o južnoslavenskom jeziku, ali mu nije bilo prihvatljivo srpsko ime koje je Kollár na početku rabio za južne Slavene, te ga je zamijenio ilirskim imenom iz hrvatske kulturne tradicije. Gaju je bio dragocjen Kollárov autoritet u slavenskom svijetu na koji se mogao pozvati u pobijanju shvaćanja Kopitara, Karadžića i Šafárika. Predodžbom o jedinstvenom južnoslavenskom (**“ilirskom” jeziku**) Gaj je prebrisao granicu koju su preko hrvatskog nacionalnog integracijskog prostora oni povlačili i dijelili ga između slovenskog i srpskog jezika i naroda. Prihvaćajući i u svom krugu afirmirajući tu ideju Gaj je otvorio put ujedinjavanju Hrvata u standardnom jeziku, premda je taj put vodio preko zamišljenog ujedinjenja svih južnih Slavena u jednom standardnom jeziku. Nakon što se upoznao s Koll-rovom idejom o slavenskoj uzajamnosti, Gaj je odustao od ideje o stvaranju zasebnog hrvatskog standardnog jezika prema Vitezovićevu modelu i prihvatio ideju o oblikovanju standardnog jezika za sve južne Slavene i to na štokavskoj osnovici. No, odlučujući se za takav standardni jezik Gaj se pridržavao svojih dotadašnjih načela koja su proizišla iz ranije prakse u hrvatskoj književnoj i leksikografskoj produkciji.

Kada se opredijelio za štokavsku osnovicu standardnog jezika, Gaj nije postupio proizvoljno, već se priklonio prevladavajućoj tendenciji koju je istodobno konstatirao grof Janko Drašković koji je zbog toga 1832. god. svoju “Disertaciju” napisao na štokavštini usprkos tome što je sam bio - kao što je u spisu istaknuo - rođeni kajkavac. S druge strane, prihvaćanje štokavštine kao osnovice “ilirskog” jezika bilo je razumljivo s obzirom da je štokavština narječje većine Hrvata i svih Srba, uključujući i Srbe u Hrvatskoj. No, model na kojem je Gaj temeljio “ilirski” jezik bio je drugačiji od Karadžićeva modela “srpskog” jezika zasnovanog također na štokavskoj dijalekatskoj

osnovici. Ti su različiti modeli bili uvjetovani različitim hrvatskom i srpskom jezičnom situacijom u prvoj polovici 19. st.

Jezik kojim se prije Karadžićeve reforme služila srpska književnost i koji je bio u uporabi u upravnoj praksi bio je slavjanosrpski nestabilni standard, mješavina crkvenoslavenskog (ruskocrkvenoslavenskog) i narodnog jezika. Karadžić je bio svjestan da bi izgradnja srpskog standardnog jezika na toj osnovici bio dugotrajan proces, te je osnovicu tog jezika položio na narodni govor i na jedini srpski jezični standard, standard narodnog usmenog stvaralaštva, tj. narodne pjesme. Opredijelilo se pritom za istočnohercegovački i migracijski dijalekt, štokavski ijekavski kojim se služe Srbi u Bosni i Hercegovini te Hrvatskoj (ne na pr. za šumadijsko-voždanski ekavski). Bio je to rez kojim je Karadžić odbacio čitavu dotadašnju srpsku književnojezičnu tradiciju. Karadžić je time istodobno moderni srpski standardni jezik približio jeziku hrvatske književne tradicije (štokavske ikavske), ali modelu jezika fra Andrije Kačića Miošića koji je stihove u svojoj “Pismarici” slagao “na narodnu”.

Gaj je, naprotiv, u razmišljanju o izgradnji “ilirskog” jezika **polazio od hrvatske jezične situacije** i mogao je birati na koji će se dio te tradicije osloniti. Kad se odlučio za štokavštinu kao osnovicu “ilirskog” jezika, nije se poput Karadžića, odlučio za model koji bi se oslanjao na organske govore, na govor puka, tj. nije slijedio kačićevski model jezika, već na jezik dubrovačke barokne književnosti koji je dosegnuo visok stupanj izražajnosti i na kojemu su nastala djela visoke umjetničke vrijednosti. Time se ujedno opredijelio za ijekavštinu, tj. ne za ikavštinu dotadašnje hrvatske štokavske književnosti, i time se približio Karadžićevu jeziku. No, dok je Karadžić srpski standardni jezik zasnivao isključivo na štokavštini, Gaj je želio, slijedeći hrvatsku književnojezičnu tradiciju, da se “ilirski” jezik obogaćuje riječima iz svih hrvatskih narječja. U svojoj “Danici” u proglasu za 1836. god. pozivat će se zbog toga, transponirajući hrvatski problem višenarječnosti na južnoslavensku razinu, da se riječi za izgradnju “ilirskog” jezika ne traže “u jednom mjestu ili u jednoj državi, nego u cijeloj velikoj Iliriji”. Prema tome, Gaj je “ilirski” jezik oblikovao na-

stavljajući dotadašnje tendencije u izgradnji jedinstvenog hrvatskog standardnog jezika. Gaj je namjeravajući graditi "ilirski" jezik objektivno gradio hrvatski standardni jezik. Na načelima za koja se zalagao doista će se, usprkos kasnijim sporovima, i izgrađivati suvremeni hrvatski standardni jezik.

3. HRVATSKI NARODNI PREPOROD

3.1. Jezik i kultura, ilirizam i kroatizam

Gaj je znao osjetiti bitne probleme svoga vremena, uobličiti ih u ideološku predodžbu i zbog toga su je suvremenici prihvatili kao usmjerenje za djelovanje. Prihvatila ju je najprije skupina mladih ljudi građanskog i plemićkog porijekla (iz redova aristokracije pridružio joj se na početku samo grof Janko Drašković). Početak izlaženja "Novina" i "Danice" 1835. god. označava se kao početak preporodnog pokreta zbog toga što je od tada započela intenzivna i široko zasnovana javna djelatnost preporodne jezgre koja je od tada počela provoditi ono što je dotad planirala. Bio je to poticaj široj javnosti na uključivanje u preporodnu djelatnost kojemu se s oduševljenjem odazvao znatan dio plemstva, građanstva te svjetovne i svećeničke inteligencije.

Već od prvog broja "Danica" je donosila članke ne samo na kajkavskoj već i na štokavskoj osnovici. U br. 10. "Danice" od 14. ožujka 1835. god. Gaj je objavio članak "Pravopis" s donekle izmijenjenim prijedlogom grafijske reforme iz svoje "Kratke osnove" i odmah počeo objavljivati tekstove tiskane novom grafijom. Zanimljiv je pritom podatak da je prvi tekst tiskan novom grafijom bila Mihanovićeva pjesma "Horvatska domovina", kasnija himna "Lijepa naša domovino", koja zauzima čitavu prvu stranicu "Danice". Od prvog broja 1836. god. "Novine" i "Danica" tiskaju svoje priloge isključivo novom grafijom i jezikom na štokavskoj osnovici. Time je bio utrt put kojim će konačno biti prihvaćen jedinstveni hrvatski standardni jezik na štokavskoj osnovici i "gajica" kao jedinstvena hrvatska grafija. Istodobno su preporoditelji započeli rad na standardizaciji jezika. Gramatiku ("Slovnícu") objavio je najprije

1836. Vjekoslav Babukić i zatim 1839. Antun Mažuranić, a rječnik ("njemačko-ilirčki") objavili su 1842. Ivan Mažuranić i Jakov Užarević. Oblikovanje standardnog jezika kao polivalentnog jezika, jezika ne samo književnosti već također svih grana života - uprave, sudstva, znanosti i različitih struka - postupno je napredovalo, te je Ivan Kukuljević 1843. god. u Saboru mogao predložiti da se otpočne pripremanje za uvođenje "narodnog" jezika kao službenog jezika. Sabor je prijedlog (u ozračju neposredno nakon zabrane ilirskog imena) taj prijedlog odbio kao preuranjen, ali je četiri godine kasnije, 1847. god. proglasio "narodni" jezik službenim.

Započeo je intenzivni književni rad, te su tijekom trinaest preporodnih godina nastala djela za koje se u književnoj povijesti može reći da su postavile temelje suvremenoj hrvatskoj književnosti, jer čine prva djela određenih književnih vrsta u novijoj hrvatskoj književnosti. Objavljeni su prva zbirka poezije (Stanko Vraz, "Đulabije", 1840.), prvi umjetnički ep (Ivan Mažuranić, "Smrt Smail age Čengića", 1846.), prva dramska djela (Dimitrije Demeter, "Dramatička pokušanja" 1840.), prvi putopis (Antun Nemčić, "Putositnice", 1845.), pokrenut je prvi književni časopis ("Kolo", 1842.), izvedena je prva drama (Ivan Kukuljević Sakcinski, "Juran i Sofija", 1838.) i prva hrvatska opera ("Vatroslav Lisinski, "Ljubav i zloba", 1846.).

Osnivane su ustanove potrebne suvremenom društvu koje su imale funkciju kulturnih institucija i istodobno su bile središta političkog i društvenog okupljanja pristaša preporoda. Prve takve institucije, čitaonice, osnovane su 1838. god u Varaždinu, Karlovcu, Zagrebu i Križevcima. Iz njih su dolazile i inicijative za osnivanje kulturnih i znanstvenih institucija. Tako je u okviru zagrebačke čitaonice 1842. god. osnovan fond za izdavanje knjiga pod nazivom "Matica ilirska" koja je 1847. potvrđena kao zasebna ustanova (od 1874. Matica hrvatska), a bila pokrenuta i inicijativa za osnivanje "učenog društva" kao preteče akademije znanosti.

Preporodna književnost i općenito kulturna djelatnost imala je višestruku funkciju. Ona je trebala zadovoljiti intelektualne potrebe pripadnika društvene elite koja je dotad posezala za

knjigom na drugim jezicima i dokazati izražajnu sposobnost “ilirskog” jezika, te “nacionalizirati” društvenu elitu, uključiti je u proces hrvatske nacionalne integracije. Važnu je ulogu u “nacionalizaciji” obiteljskog života odigrala knjižica koju je grof Janko Drašković uputio ženama, “kćerima Ilirije” (“An Illyriens hochherzige Tochter”, 1838.) pozivajući ih da se od pomodne inozemne literature okrenu “ilirskoj” književnosti i da se narodnim jezikom služe u obitelji i društvenom životu. Bitnu ulogu u “ponarođenju” javnog života trebalo je odigrati školstvo u vrijeme dok se u srednjem i višem školstvu nastava održavala na latinskom i njemačkom jeziku, te je preporodno vodstvo nastojalo i 1846. god. uspjeti dobiti od vladara dozvolu za osnivanje katedre za “ilirski” jezik na visokoj školi, Zagrebačkoj kraljevskoj akademiji.

Do kraja preporodnog razdoblja doista je javni život u sjevernoj Hrvatskoj bio “ponarođen”. Preporodna atmosfera ušla je u plemićke salone, u institucije društvenog života u kojima je sudjelovalo plemstvo i građanstvo poput salona “Građanske streljane”, ili u zabave u “redutoj dvorani” tzv. Stankovićeva kazališta i u Društvo “Dvorane” u Zagrebu, u čitaonice koje su osnivane u gradovima širom sjeverne Hrvatske, a preporodna atmosfera je ušla i u županijske skupštine i sabsorska zasjedanja.

Od početka 1836. god. preporodna glasila počela su izlaziti pod naslovom “Ilirske narodne novine” i “Danica ilirska”, čime je u prvi plan istaknuta preporodna ilirska ideja. “Ilirci” su pokazali da južne Slavene (“Ilire”) smatraju jednom etničkom zajednicom, ali ih nisu smatrali jedinstvenom cjelinom. Južne Slavene dijelili su na uže etničke, odnosno “plemenske” (“genetičke”) cjeline: Slovence, Hrvate, Srbe i Bugare. Naglašavali su da ilirsko ime smatraju “zajedničkim prezimenom” uz koje moraju ostati očuvana zasebna “genetička” imena. Gaj je u svom proglašenju za 1840. god. isticao: “Namjera naša nije posebna imena ukinuti, nego ih pod skupnim narodnim imenom ujediniti”. Isticao je i zasebnost južnoslavenskih etničkih identiteta tvrdeći: “Srb nikad neće biti Hrvat ili Kranjac (tj. Slovenac; N.S.), a ova dvojica kad nisu, ne mogu nipošto biti Srblji”. Istodobno se pokazalo da u preporodu prevladava shvaćanje prema kojem je “trojedna kraljevina”

hrvatska nacionalna država, zbog čega se hrvatsko ime ne shvaća kao ime jedne pokrajine već kao nacionalno ime koje nadilazi pokrajinska imena i kao jedinstveno ime za “trojednu kraljevinu”. To je konstatirao Dragutin Rakovac u svom programatskom spisu “Mali katekizam za velike ljude” iz 1842. god. kada je spomenuo tada već uobičajenu praksu da se u javnosti “samo ime hrvatsko kao političko upotrebljava”. Zbog toga je i Ljudevit Vukotinović iste godine u članku “Ilirizam i kroatizam” razlikovao “ilirizam” kao ideju o etničkom i kulturnom jedinstvu južnih Slavena, a ne i kao ideju o njihovu političkom ujedinjenju. Za njega postoji samo “ilirizam u rodoslovnom i slovničkom (literarnom) smislu”. “Ilirizam slovnički je život naš duševni”, ideja o kulturnom jedinstvu južnih Slavena, dok “ilirizma u političkom smislu neima”. Naprotiv, je “kroatizam život naš politički”, tj. program samostalnosti i teritorijalnog jedinstva Hrvatske. Vukotinović zastupa načelo hrvatskog političkog nacionalizma kada ističe načelo prema kojemu, neovisno o pokrajinskoj, “plemenskoj” i općoj “ilirskoj” pripadnosti, “mi kad u spravište ili u sabor kraljevina dojdemo, tada smo svi Hrvati”.

3.2. Politički program i politički sukobi, ciljevi i ostvarenja preporodnog pokreta

Hrvatski preporodni pokret imao je pogodnije uvjete za djelovanje od ostalih pokreta kod nenjemačkih i nemađarskih naroda u Habsburškoj Monarhiji, jer je mogao preuzeti institucionalni okvir povijesne hrvatske staleške države. Preuzeo je tradicionalni politički program hrvatskog plemstva koji je težio očuvanju zasebnog političkog položaja Hrvatske u sklopu zemalja ugarske krune na osnovi hrvatskih “municipalnih prava” i težio obnoviti teritorijalnu cjelovitost “trojedne kraljevine”. Preporodni pokret povezao je program hrvatskog plemstva i oficijelne Hrvatske s nacionalnim zahtjevima.

Plemstvo je uz građanstvo i svjetovnu i svećeničku inteligenciju podjednako participiralo u preporodnom pokretu, a bilo je nositelj staleških političkih institucija i jedino je ono određivalo politiku oficijelne Hrvatske. Ono je od početka mađarskog pritiska na Hrvatsku kra-

jem 18. st. branilo svoj hrvatski staleški identitet, ali se ograničavalo na obranu postojećeg statusa Hrvatske. Nakon obnove političkog života 1825. god. počelo je napuštati defanzivnu politiku i počelo tražiti veći stupanj samostalnosti Hrvatske u sklopu zemalja ugarske krune, što je došlo napose do izražaja na zasjedanju Sabora 1832. god. i u "Disertaciji", programatskom spisu grofa Janka Draškovića. No zahtjev za osnivanje samostalne hrvatske vlade Sabor je ipak oprezno formulirao tek kao mogući zahtjev koji će staviti na dnevni red ako mađarsko plemstvo nastavi sa svojom dotadašnjom politikom prema Hrvatskoj, a zahtjev za uvođenje "narodnog" jezika kao službenog je preskočilo. Preporodni pokret započet 1835. god. dinamizirao je politiku hrvatskog plemstva. Ono je nacionalnom idejom dobilo novu motivaciju u otporu agresivnoj politici mađarskog plemstva. Dok je javni život bio ispunjen nacionalnim zanosom, u čemu je participiralo i plemstvo, oficijelna Hrvatska, Sabor kao njezin vrhovni nositelj i ban (osim u razdoblju 1843.-45. god.) odlučno su se i uspješno suprotstavljali pokušajima ukidanja zasebnog političkog položaja Hrvatske i uvođenju mađarskog kao službenog jezika. Plemstvo je preporodne zahtjeve podržavalo u staleškim institucijama - županijskim skupštinama i Hrvatskom saboru - te bitke vodilo u Ugarskom saboru. No, oficijelna Hrvatska, ban, Sabor i u njemu napose velikaši, vodili su računa o vladajućem sustavu kancelara Metternicha koji nije dopuštao da se nacionalni sporovi u Monarhiji preliju u politički život te su bili suzdržani prema krajnjim zahtjevima preporodnog programa i nisu isticali zahtjev za osnivanjem samostalne vlade i uvođenje "narodnog" jezika kao službenog. Istodobno je Dvor podupirao preporodni pokret računajući da će tako oslabiti mađarski pokret koji je težio što većoj samostalnosti Ugarske. Preporoditelji su zbog toga mogli s pravom isticati: "Aula est pro nobis" ("Dvor je s nama").

Prvih je godina politička djelatnost preporodnog pokreta bila skoncentrirana na sukob s mađarskom politikom, dok je u samoj Hrvatskoj preporodna djelatnost bila usmjerena prema kulturnom području - afirmaciji standardnog jezika na štokavskoj osnovici i grafijskoj reformi, književnoj djelatnosti i osnivanju preporodnih institucija te

nacionalnoj propagandi. No, uskoro je u samoj Hrvatskoj došlo do političke polarizacije. Naime, razmah preporodnog pokret izazvao je otpor dijela plemstva kajkavske Hrvatske koje se nije uključilo u hrvatski nacionalni integracijski proces već je ustrajalo u **partikularnom osjećaju hrvatstva**. Bio je to fenomen pokrajinskog partikularizma koji nije bio ograničen samo na turopoljsko seljačko plemstvo, kako se često pogrešno ističe, već su u njemu sudjelovali dijelovi srednjeg i visokog plemstva, te su i na čelu pokreta bili grofovi braća Rauch i tek uz njih turopoljski "komeš" (knez) Danijel Josipović. To je plemstvo ograničavalo hrvatstvo na prostor kajkavske Hrvatske i protivilo se "ilirskoj" štokavštini smatrajući je drugim, slavonskim pokrajinskim jezikom ili srpskim jezikom. S druge strane je ustrajalo u politici tijesne zajednice s Ugarskom

Nakon što je u Ugarskoj došlo do radikalizacije političkih zahtjeva, mađarska politika je iskoristila neraspoloženje tog dijela hrvatskog plemstva prema Ilirskom pokretu i iskoristila ga kao oslonac u provođenju svoje politike prema Hrvatskoj. Potaknula ga je na političku akciju, te je 1841. god. osnovana Hrvatsko-vugerska stranka ("mađaronska"). Kao reakcija na nju osnovana je Ilirska narodna stranka. Županijske skupštine postale su od tada poprište sukoba između "mađaronskog" i "ilirskog" plemstva, a politička problematika prešla je okvire staleških institucija, ušla je u preporodna glasila i javnost, dapače se prelila na ulice. Cilj je "mađarona" bio preuzeti u svoje ruke županije i Sabor te ukloniti tekovine preporodnog pokreta.

Dvor je u tom sukobu bio na strani preporoda, ali je promijenio politiku kad se odlučio za pokušaj nagodbe s mađarskom oporbom. Bio je, uostalom, nezadovoljan žestinom političkih sukoba u Hrvatskoj, neprihvatljivom metternichovskom sustavu, napose Gajevim radikalizmom i njegovom propagandom u turskoj Bosni što je već bilo zadiranje u Istočno pitanje osjetljivo u međunarodnim odnosima. God. 1843. Dvor tako nije samo zabranio uporabu ilirskog imena, kako se obično navodi, već je ograničio političko djelovanje pokreta i uveo oštru cenzuru. No, i tada je kalkulirao i ostavio nedoručena preporodne institucije i rezultate preporoda na kulturnom

području. Ilirsko ime tada je privremeno nestalo iz javne uporabe (ispušteno je također iz imena stranke i preporodnih glasila) i nikad više nije steklo mjesto koje je dotad imalo. Postupno ga je zamijenilo "jugoslavjansko" i hrvatsko ime.

Nakon što nije uspio primiriti situaciju u Ugarskoj, Dvor je 1845. ne samo dozvolio uporabu ilirskog imena u kulturi, već je Narodnu stranku potaknuo na savez s mađarskom Konzervativnom strankom koja je ciljeve mađarskog pokreta željela ostvarivati u suradnji s vladom. Tako je Narodna stranka postala vladina stranka. Svojom odlukom o reguliranju sastava Sabora, Dvor je onemogućio mađaronima da masovnim uvođenjem turopoljskog seljačkog plemstva dobiju u Saboru većinu. Bio je to politički poraz "mađarona". Ni njihova ideja partikularnog "horvatstva" nije imala većeg odjeka. Kajkavsko "horvatstvo" nije imalo snažniju socijalnu osnovicu niti je moglo bujnoj preporodnoj kulturnoj djelatnosti suprotstaviti umjetnički iole vredniju književnu produkciju kojom bi kajkavski pokrajinski identitet afirmiralo nasuprot širem hrvatskom nacionalnom identitetu koji se probijao ispod koprene ilirstva. Kajkavsko "horvatstvo" se zbog toga postupno do kraja preporoda svelo na "mađaronstvo", na političku orijentaciju koja je željela zadržati i ojačati tijesnu zajednicu Hrvatske s Ugarskom.

U novim političkim uvjetima preporod je između 1845. i 1847. god. doživio vrhunac svog uspona. Tada su nastala najvažnija književna djela, procvao je kulturni život (kazalište, opera), a nestalo je i ograda oficijelne Hrvatske, te je ona u potpunosti prihvatila preporodni program. Odmah 1845. god. Sabor je donio zaključke koji pokazuju da je u potpunosti prihvatio program preporodnog pokreta. Zatražio je osnivanje najviših središnjih političkih, kulturnih i crkvenih institucija. Zatražio je osnivanje samostalne hrvatske vlade, pretvaranje više škole Zagrebačke kraljevske akademije u sveučilište, osnivanje nacionalnog kazališta i izdizanje zagrebačke biskupije na rang nadbiskupije. Sljedeće, 1847. god. Sabor je donio odluku o uvođenju "narodnog" jezika umjesto latinskog kao službenog jezika u Hrvatskoj, što su suvremenici shvatili kao vrhunac preporodnih dostignuća.

Pitanje neophodnih društvenih promjena postavio je na dnevni red već Janko Drašković 1832. god., premda je on svojim socijalno konzervativnim programom predviđao reforme u sklopu feudalnog sustava. Pitanje ukidanja feudalnih odnosa u agraru i staleškog sustava bilo je aktualno u Habsburškoj Monarhiji i na čitavom srednjoeuropskom prostoru. S vremenom je u preporodnom razdoblju ne samo građanstvo već i znatan dio hrvatskog plemstva prihvatio građanski liberalni program, ali je rasprava o modalitetima društvenih promjena izbjegavana ili je vođena oprezno kako ne bi na tom pitanju došlo do raskola u preporodnom pokretu. No, do kraja preporodnog razdoblja, u preporodu je prevladala svijest o neophodnosti promjena, te je Hrvatski sabor 1847. god., kada je zadnji put zasjedao kao staleški sabor, ovlastio predstavnike Hrvatske koje je slao na Ugarski sabor da glasaju za ukidanje feudalnih odnosa.

ZAKLJUČAK

Zahtjevi koje je postavio Hrvatski sabor 1845. i 1847. god. mogli su postati zakonom kad ih potvrdi vladar. No, vladar to nije učinio do početka revolucionarnih kretanja u Monarhiji u ožujku 1848. godine. Hrvatski sabor 1848. god., izabran prema novom izbornom redu koji je izradilo Banskovo vijeće a proglasio ga novoimenovani ban Josip Jelačić, nije više bio staleški već građanski sabor. U novim uvjetima sam hrvatski pokret 1848. god. samostalno je, bez vladareve potvrde uspostavio samostalnu, o Ugarskoj neodvisnu vladu, a hrvatski jezik spontano je postao službeni jezik. Sjevernoj Hrvatskoj priključeni su Međimurje i Rijeka, Vojna krajina stavljena je pod izravnu upravu bana, a ban Jelačić je imenovan guvernerom Rijeke i Dalmacije, te se pod upravom bana našao čitav teritorij "trojedne kraljevine", premda je njegova vlast u Dalmaciji bila uglavnom formalna. Tako je u nestabilnim prilikama u Habsburškoj Monarhiji bio ostvaren znatan dio programa preporodnog pokreta. Porazom revolucije 1849. god. i nastupanjem Bachova apsolutizma (neoapsolutizma) 1852. god., bila su ukinuta politička dostignuća

hrvatskog pokreta 1848. god., a hrvatski jezik bio je zamijenjen njemačkim službenim jezikom. No, bio je to privremeni poraz.

Hrvatski preporodni pokret ostavio je trajne rezultate. Doba preporoda je, nadovezujući na elemente hrvatske kulturne tradicije i nadmašujući je, stvorio jedinstveni hrvatski standardni jezik i jedinstveno hrvatsko latiničko pismo te položilo temelje suvremenoj hrvatskoj književnosti i općenito suvremenoj hrvatskoj kulturi. Oblikovalo je politički program samostalnosti i cjelovitosti Hrvatske u sklopu Habsburške Monarhije koji je pokret 1848. god. dijelom i ostvario, a ostao je temeljem politike nacionalnog pokreta u drugoj polovici 19. st. U doba preporoda uspješno je provedena odlučujuća etapa u procesu oblikovanja moderne hrvatske nacije i afirmiran je hrvatski nacionalni identitet. Preporodna ilirska ideja odigrala je ulogu u neutraliziranju kajkavskog pokrajinskog partikularizma i suzbijanju pretenzija nacionalnih pokreta kod susjednih južnoslavenskih prema hrvatskom nacionalnom integracijskom prostoru. Preporod je uspješno riješio probleme koji su se postavljali u vrijeme ključno za oblikovanje suvremenog hrvatskog nacionalnog identiteta. Otpočete procese nastaviti će i konačno definirati kasnija razdoblja gradeći na temeljima koje je postavilo preporodno doba.

Summary

Croatian National Revival - goals and achievements

Keywords: national revival, Illyrism, nation, Croatian script, Croatian language

Requests set by the Croatian Parliament in 1845 and 1847 might have become laws had the ruler signed them. He failed to do so and revo-

lutionary movements started in the monarchy in March of 1848. The parliament, elected according to the new election system prepared by the 'Ban' council and proclaimed by the newly elected Ban Josip Jelačić, was not any more class-based but a pure bourgeois parliament. Under new conditions the Croatian movement pronounced without the monarch's consent a government independent of Hungary and the Croatian language was spontaneously recognized as official. Međimurje and Rijeka got annexed to North Croatia, the Military Borderland came under a direct Ban's rule whereas the Ban himself was appointed governor of Rijeka and Dalmatia. Thus the whole territory of the 'triune kingdom' was run by the Ban, although in reality his rule in Dalmatia was but formal. In this way a great deal of the revival programme was realized in rather unstable political circumstances. Since the revolution was crushed in 1849 and Bach's absolutism (neoabsolutism) came into power in 1852, all political achievements and improvements of 1848 were abrogated and the Croatian language was replaced by official German. Yet, it was only a temporary defeat.

The Croatian Revival has left permanent results: it has, by connecting elements of cultural tradition and even surpassing it, created a unique Croatian standardized language and Croatian Latin script as well as laid the ground for contemporary Croatian literature and culture. It has also shaped political programme for independence and territorial integrity within the Hapsburg Monarchy. At the time a decisive phase in creating a modern Croatian nation was successfully carried out by affirming national identity. The Illyrian idea played a role in neutralizing regional kajkavian provincialism and suppressing neighbouring south Slavic nations' claims to Croatian land. The Revival solved the problems crucial for forming contemporary national identity. The started processes were to be continued and defined throughout later periods.